

I. Racionalitás és „misztika” a késő középkorban

Pusztán szavakból nem nyerhetjük ki a valóság ismeretét. Kevés kifejezés kapcsán olyan találó Ockham belátása, mint a „misztika” szó esetében. E szó használatával szemben legálább három ellenvetés tehető:

Kurt Flasch 19

1. A legkülönbélebb tartalmakat fedi. Aki használja ezt a kifejezést, annak meg kellene mondania, hogy melyik értelemben használja azt. A szentek eksztázisától igen messze esik a természet misztikája, de az élmény misztikájától is a

AZ ÖRDÖG MAGJA VAGY AZ ISTENFIÚ- SÁG FILOZÓFIÁJA?

Eckhart mester

az inkvizíció előtt

„filozófiai misztika”. Aki ez utóbbiról beszél, annak meg kell mutatnia, hogy a „filozófiai” szót nem csak díszítőelemként használja: be kell mutatnia azokat a filozófiai érveket, amelyek megindokolják, hogy miért nevez egy „misztikus” filozófusnak.

2. Aki a „misztika” elnevezést használja egy szerző kapcsán, annak először rá kell mutatnia, hogy miért jogos ez a megnevezés. Ez csak nagyon ritkán történik meg. Közhellyé vált, hogy Eckhart nevét a „misztika” főnévvel társítjuk. Itt az idő, hogy ellenőrizzük, vajon van-e értelme ennek az asszociációnak. Ez az asszociáció ártott Eckhart életműve kutatásának. Hozzájárult ahhoz, hogy magasztossá stilizálják Eckhartot, nem ösztönzött arra, hogy vizsgálják azt a filozófiatörténeti szituációt, amelyben Eckhart tudományos munkája zajlott. Ez az asszociáció izolálta Eckhartot elődeitől és kortársaitól – minél magányosabb, annál „misztikusabb”, vélték. Azonban Eckhart de facto összekapcsolódott a filozófiai hagyománnyal, különösen a Domonkos-rend és a kölni főiskola filozófiai hagyományaival. Az elszietett címkézés helyett ajánlatos tanulmányozni ösztönzőit: Arisztotelészt és Prokloszt, Ágostont és Averroëst, Albertet és Tamást, valamint Dietrich von Freibergét.

3. Általában különbséget szokás tenni „misztika” és „skolasztika” között. Ez azt sugallja, mintha a középkori gondolkodásnak két fő iránya lett volna. Ezenkívül a „skolasztikát” túlságosan egységesnek szokták elképzelni, és a „misztikát” elválasztják a kor egyetemi életétől. Azonban Eckhart professzor volt Párizsban: gondolkodásában egyesítette a Párizsban és Kölnben kapott különféle szellemi ösztönzéseket. Azok a téves elképzelések, amelyek szerint a „skolasztika” valami egységes dolog, vagy hogy a „misztika” szemben áll az intellektuális gondolkodással, 1886-ig még megbocsáthatóak voltak. Eckhartnak

addig ugyanis csak német nyelvű prédikációi és traktátusai voltak ismertek, és nem tudtak átfogó latin nyelvű műveiről. Azóta azonban ismertek, sőt olvashatóak úgy is, mint egy különleges szellemi táj, a német dominikánusok sajátos filozófiai útjának dokumentumai– ezzel a CORPUS PHILOSOPHORUM TETONICORUM MEDII Aevi (Hamburg, 1977) átfogó szövegkiadásra utalok. Ezzel a régi „misztika” címke elavulttá vált.¹ Eckharttal kapcsolatban ezt a kifejezést vagy egyáltalán nem, vagy a szóhasználatot igazoló új érvekkel alátámasztva kellene használni. A gondtalan megszokás, amellyel a „misztika” kifejezést kritika nélkül Eckharttal kapcsolták össze, már a múlté.

Eckhart filozófiájának fő ösztönzői Albertus Magnus (Nagy Szent Albert) és Dietrich von Freiberg voltak. Albert világította meg a számára Arisztotelész és Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész filozófiáját. Dietrich bizonyította számára, hogy az arisztotelészi lélekfilozófia és Szent Ágoston mens-elmélete összhangban vannak egymással. Ugyanő Arisztotelészből és Averroësből kiindulva új Prokloszt tett elérhetővé: Proklosz *Elementatio theologica* című művét 1268-ban fordították latinra. Albert és Dietrich is azt mutatták meg, hogy Averroës segítségével hogyan lehet újra kinyerni Arisztotelész tanaiból Anaxagorasz nézetét, mely szerint az ész „keveredés nélküli” és „semmi mással nem közös”. Eckhart Aquinói Szent Tamás gondos olvasója volt. Nem folytatta Dietrich minden részletre kiterjedő, sőt kicsinyeskedő vitáját Tamással, hanem felhasználta Tamás tanait, de más nyomon haladt tovább. Albert gondolkodásának bizonyos vonásait erősítette fel, melyeket az Albert-tanítvány Tamás elhanyagolt, és amelyeket Dietrich, aki szintén Albert tanítványa volt, antitomista filozófiává épített ki. A történeti összefüggések bonyolult szövevényéről van szó tehát. Ezek a hatások nem akadályozták Eckhartot abban, hogy eredetiségének világos tudata fejlődjön ki benne. Amíg kevésbé voltak ismertek ezek az összefüggések, az Eckhart-értelmezések szükségképpen szélsőségekre szakadtak szét. A körületek, a szövegek gondos vizsgálata, de mindenekelőtt a „történetitlen” modernizálást mellőző filozófiai együttgondolkodás által a kutatás Ruedi Imbach, Loris Sturlese, Burkhard Mojsisch és Alain de Libera munkáiban előbbre jutott. Az újabb kutatások új képet alakítottak ki Albertről is. Ma már biztonsággal megállapítható az is, hogy Dietrich von Freiberg írásai adják a kulcsot Eckhart gondolkodásához.

Mielőtt Eckhart egyik szövegéhez fordulok, teszek még egy megjegyzést. Ockhamot egy új, szigorúbb racionalitás tanítójának neveztem.² Azonban a filozófia története azt mutatja, hogy a fejlettebb kultúrákban eltérő felfogások léteznek a racionalitásról. A latin nyugat 1300 körül érte el a kulturális fejlettségnek ezt a stádiumát. Különböző fajta intellektuális atmoszférák léteztek ekkor: Oxfordnak megvoltak a maga hagyományai, Nápoly, Montpellier és Bologna más-más témákkal és szövegekkel rendelkezett. Párizs és Köln között eleven kapcsolatok jöttek létre: Albert és Eckhart is mindkét egyetemen tanítottak.

A kölni egyetem Albert óta – vagyis a 13. század közepe óta – a saját útján haladt. Ebben az iskolában is Arisztotelész és kommentátorai nyomán tájékozódtak. De míg Ockham az Arisztotelész gondolkodásában lévő antiplatonista elemeket játszotta ki az Arisztotelészben is meglévő platonizmussal szemben, addig Albert, Dietrich és Eckhart Averroëshez kapcsolódva az ész arisztotelészi elméletét fejlesztették tovább. Az ész független időtől és tértől, az ész „keveredés nélküli” és „elválasztott”, s egyé válik a megismerttel. Míg Ockham a gondolkodást és tárgyát két elvileg egymástól elválasztott „abszolút dolognak” tekintette, Dietrich és Eckhart Arisztotelész nyomán azt hangsúlyozták, hogy a látás a látottá válik, és nincsen bensőségesebb egyesülés, mint a gondolkodás egyesülése tárgyával. Ugyanakkor Eckhart és Ockham gondolkodásának vannak közös vonásai: mindketten kritizálták a pusztá nevek túlbecsülését, az elitélő bulla elvetette Eckhart azon mondatát, hogy ha Istent „jónak” nevezzük, az éppoly messze van az igazságtól, mintha a fehéret „feketének” nevezném.³ Mindkettőjük számára elveszett a világ nyelvi értelmezhetőségébe vetett naiv bizalom. A teológusok bizottsága esküvel erősítette meg Ockhammal szemben: „neveket”, ítélték, „csak valóságos dolgokhoz csatolunk, melyeket megismertünk”.⁴ Megerősítették a nevek realitásigényét, melyekről Eckhart és Ockham – természetesen más-más okokból kifolyólag – kritikusán gondolkodtak. Ők ketten minden különbözőségük ellenére kortársak voltak. Mindketten hangsúlyozták Isten egyszerűségét, ami semmiféle támpontot nem nyújt a különbségtételek számára, s ezen a módon mindketten korlátozták a dogmatika igényeit. Mégis nyomban szembetűnők a különbségek is: amíg Ockham egészében véve distinkciókra törekedett és azt hangsúlyozta, hogy értelmi megkülönböztetéseink nem átvihetőek a valóságra, Eckhart ragaszkodott ahhoz, hogy minden, ami a Léttől (esse) különbözik, semmi. Isten a lét, minden, ami Istentől különbözik, semmi.⁵ Nem meghatározásként, de általános útmutatásként elmondható, hogy Ockhamot túlnyomórészt a megkülönböztetések érdekelték, Eckhartot pedig a lét egysége, ami Isten, amennyiben ez egyedül azáltal különbözik minden más-tól, hogy magát nem különbözteti meg. Mindketten problematizálták a megkülönböztetés módszereit, melyek oly nagy szerepet kaptak általában a skolasztkában. Még mielőtt Eckhartot „misztikusként” olvassuk, gondoljunk rá a 14. század elejei filozófia és teológia filozófiai kritikusaként.

Uj Forrás 2016/10 – Kurt Flasch: Az ördög magja vagy az istenfűszár filozófijája? – Eckhart mester az inkvizíció előtt

II. Eckhart igazoló irata. Elítélése és a légkör megváltozása

Ockhamnak volt rá alkalmja, hogy megismerkedjen Eckharttal: a pápa mindkettőjüket Avignonba hívta (1327-1328-ban). Ismerjük Ockham Eckhartról tett kijelentéseit, ezeket a rideg elutasítás jellemzi: Eckhart inkább örült mint eretnek véleménye szerint. Az, hogy Eckhart gondolkodásában az ember rangja

megemelkedik, az angol vádlott számára éppoly kevéssé tűnt fel, akár a pápának. Nem nyilvánvalóan abszurd, hogy Eckhart szerint az ember mindazt cselekszi, amit az Istenség, sőt, hogy az Istenség az „igaz ember” nélkül nem tudja,

22 hogy mit tegyen?⁶ Az ilyen megistenülés-eszmék jelen vannak Macrobiusnál és a hermetikus írásokban, Albert ezért hivatkozott is ezekre a szerzőkre – Ockhamtól viszont idegenek voltak ezek az eszmék. A pápa a fenti kijelentéseket az ördög magjának látta, amit Eckhart az Úr szántóföldjére szórt. Amikor 1329 márciusában kihirdette ezt a végső ítéletét és elítélte Eckhart egész művét, Eckhart már halott volt – ő azonban végig meg volt győződve arról, hogy nem tért el a keresztény hittől. A híres professzor és hitszónok, aki magas szerzetesrendi pozíciókat töltött be, abban a hitben halt meg, hogy az egyházban még lehetséges az a fajta megújult keresztény önértelmezés és a kereszténységnek az az elmélyült filozófiája, amit Albert és Dietrich filozófiája nyomán fejlesztett ki. Az inkvizíciós perben eljáró szakértők és a pápa azonban más véleményen voltak: ők lezártnak tartották az egyházi tanok fejlődését. Eckhart elítélésével válságba taszították a középkori filozófia német-dominikánus változatát. Ez a filozófiai irányzat nagyon legyengülve is csak néhány évtizeddel élte túl Eckhart elítélését, s majd egy évszázaddal később Nicolaus Cusanus újírtotta meg.

Az egyházi hivatalok sokat fáradoztak a német önfejű filozófus elméleteivel. Több listát átadtak, amelyek azokat a téziseket tartalmazták, amiket eretneknek tartottak. Eckhart lehetőséget kapott arra, hogy megmagyarázza tanait. Magyarázatait azonban elégtelennek és ismét eretneknek nevezték. Ezért az ítélet az ördög magjainak nevezi tanait. A per arra kényszerítette Eckhartot, hogy értelmezze elméleteit. Egy jelentéktelen kézirat Soest város levéltárában tartalmazza Eckhart válaszait azokra a vádakra, amelyekkel két dominikánus rendtársa feljelentette eretnekség vádjával a kölni érseknél, Eckharttól vett idézetekre hivatkozva. A következőkben ebből a dokumentumból kiindulva próbálom megközelíteni Eckhart gondolkodását. Ez a dokumentum több részletet tartalmaz, mint az avignoni bizottság szakvéleménye.⁷ Természetesen ennek a védekező iratnak korlátozott a célja, így csak Eckhart tanainak egyes aspektusait juttatja érvényre. Azonban ezek centrális jelentőségűek, és Eckhart maga emelte ki őket. Ez a védekező irat hasznos lehet bevezetésként, mégis erre is érvényes, ami más korábban tárgyalt szövegek esetében: a középkori filozófusok gondolkodása gazdagabb és összetettebb volt, mint ahogy az ellenfeleiknek tűnt. Eckhart gúnyolódott egyes vádpontok kiválasztásán. Az eretnekségek száma a per folyamán egyre csökkent. Kezdetben kb. 150 volt, végül kb. 30 maradt, és ebbe beleértendőek az „eretnekgyanús” és „tévesnek hangzó” mondatok is.

Az elítélés mégis teljes volt, és az elítélő bulla tézisei tömören bemutatták a mintegy 150 mondat fő témáit. A bulla megemlíti, hogy Eckhart élete

végén a katolikus hitet vallotta és mindent visszavont, aminek a katolikus hit szellemében eretnek értelmet lehetne tulajdonítani. Vannak, akik azt állítják, hogy a pápa Eckhart *személyét* kímélte. Erről nem lehet szó. A pápa mégiscsak azzal vádolta, hogy többet akart tudni, mint az helyes, és hogy a Sátán, a hazugság atyja, félrevezette őt: az Úr szántóföldjére az ördög magját 23 szórta. A bíróság folytatta a pert Eckhart halála után is: meg akarták semmisíteni egész életművét. Pere ítéletek egész sorával állt kapcsolatban, melyekkel XXII. János pápaságának időszakában a jogászok, diplomaták és pénzügyi szakértők által vezetett egyházi hatalmi szervezet a kor szellemiségével szemben védelmezte magát.

Ockham és Marsilius elítéléséről már volt szó. A ferencesek radikális szegénységi mozgalmát és Joachim da Fiore követőit már elítélték, és velük együtt sokaknak az egyház spirituális megújulásába vetett reményét. A „szabad szellem testvéreit” üldözték. 1311-ben, abban az évben, amikor Eckhart Párizsban volt, megégették egy fiatal nőt,akit Margarete Porretanak hívtak és bensőségebb vallást hirdetett. 1317-ben, amikor Eckhart Strassburgban tanult, a város püspöke elítélte a begárdokat és beginákat. Az eszme, hogy az ember megistenülhet az egyház szentségei nélkül is, mindenhol jelen volt. A légkör tele volt izgalommal, az egyház egyszerre több fronton is harcban állt. 1323-ban szentté avatták Aquinói Tamást. Ez nem csak rendjének presztízst növelte, hanem megpecsételte egy magába záródó hatalmi szervezet igényét is arra, hogy az intellektuális formát nyerjen. A jótékony hatású arisztotelész-recepcióból az iskolásan szervezett arisztotelizmussal való vesződés lett. A nyitottság és az észbe vetett bizalom korszaka véget ért. Az éhínség visszatértéről már szó volt. 1337-ben kezdődött a százeves háború Franciaország és Anglia között, s a párizsi egyetem ezzel elveszítette központi szerepét. 1348-ban megérkezett a nagy pestis, amely az emberek csaknem egyharmadát megölte – mindez az emberi tudás tehetetlenségét demonstrálta. Egy ennyire megrendült társadalomnak nem volt már igénye intellektuális kísérletekre. Bár most még több egyetem volt, de a legtöbb már nem magas színvonalú és iskolás volt. Eckhart elítélése azt jelezte, hogy az egyház már csak egy dogmatikailag megtisztított, lehetőleg előírások szerint leszűkített filozófiát támogat, amely búcsút mondott a boldogsággal, az életvezetéssel és az Istenhez hasonlással kapcsolatos kérdéseknek. Azonkívül ez a fajta filozófia annak is kedvezett, hogy az értelmiséget az akadémikus kasztba zárják vissza. Újra és újra hallhatták a figyelmeztetést, hogy az egyetemi tanárok és a prédikátorok ne tárgyaljanak „kifinomult” témákat az egyszerű emberek előtt. Eckhart azt mondta, hogy pont a tanulatlanokat is tanítani kell – kit máskülönben? A tanítói munkának ez az expanzív önértelmezése mostantól tiltott volt. Az egyházi gondolkodóknak nem kellett többé továbbképeznie

Új Forrás 2016/10 – Kurt Flasch: Az ördög magja vagy az istenfűszár
filozófijája? – Eckhart mester az inkvizíció előtt

az egyszerű hívőket, hanem békén kellett hagynia őket. Eckhart életének és pályájának tragikus vége figyelmettes volt a kortársak számára.⁸

III. Eckhart intenciója: az istenfiúság filozófiája

24 Eckhart igazoló iratának tanulmányozása előtt, szeretnék még egyszer egy olyan szövegre utalni, amelyben Eckhart saját szándékát még az el-
lenvetésektől függetlenül írta le. Ez a János evangélium értelmezésének elején szerepel. Eckhart ott a „Kezdetben volt az Ige” mondathoz fűz magyarázatot. Erről azt írja Eckhart: „Ezen ige, valamint a későbbiekben következők magyarázata során (csakúgy, mint egyéb műveiben) a szerző szándéka az, hogy mindazt, amit a szent keresztény hit és a két testamentum tanít, a filozófusok természetes érveinek (rationes naturales) segítségével magyarázza.”⁹

Fontos, hogy Eckhart arról beszél, hogy ez a szándéka *valamennyi* művében. Nincsen szó „misztikáról”, bibliaértelmezésről azonban annál inkább. De ez a bibliamagyarázat sajátos módja – filozófiai érvek segítségével való értelmezés. Ez ellentmond a tudományágak elválasztásának, ahogyan azt kiváltképp az Arisztotelész-recepció és az Averroës-vita során meghatározták. Eckhart egyesíteni akarta a teológiát és a filozófiát – azonban a filozófia oldaláról. Nem csak a világ Isten általi teremtését akarta filozófiailag bizonyítani, hanem Isten emberré válását és az ember üdvözülését is – mint Isten és ember lényegi kapcsolatának igazságát. Amikor Isten emberré válásáról elmélkedett, ez nem zárta ki a történeti Jézust, de elsősorban mégis minden ember istenfiúságát célozta. Amire a Biblia utalt, azt Eckhart a természet és a morál filozófiájaként filozófiailag akarta kifejteni – a János evangélium magyarázatában éppúgy, mint összes többi művében.

El lehet vetni ezt a programot. Aquinói Szent Tamás elvetette volna, mert a Szentháromságról és az Isten emberré válásáról szóló tanokat, melyek nézete szerint a „természetfeletti” területéhez tartoznak, filozófiai érvelés tárgyává teszi.¹⁰ Ágoston sem értett volna egyet Eckharttal. Bár Ágoston megtalálta a filozófusoknál az Isten örök „Igéjéről” szóló tanokat, azonban semmit sem talált náluk Isten emberré válásáról. Eckhart Isten emberré válását általános emberi lehetőségként fogta fel, ezért más következtetésre jutott. Még Averroës követői sem értettek volna egyet Eckharttal, ők a szakterületek elválasztásának „modern” programját képviselték: a teológusok beszéljenek Isten emberé válásáról, a filozófia hallgat erről.

Eckhart ezzel szemben a filozófia és teológia összhangját kereste per rationes naturales. Véleménye szerint a természetfilozófia alapvonalait szigorúan filozófiai érvelés segítségével meg tudjuk találni az Evangéliumban. Ennek kibontakoztatása a filozófia feladata. Eckhart kifejezetten kinyilvánítja német nyelvű szövegeiben is, például *Az isteni vigasztalás könyvében*, hogy filozófiai érvek, az ún. „természetes ész” segítségével kell eljárni. Hangsúlyozza, hogy

tana nem csak a Szentírás szövegében található meg, hanem bizonyossággal megismerhető az „eszes lélek természetes fényénél”.¹¹ Eckhart nem állt olyan távol a természetfilozófiától, mint misztikára éhes értelmezői. Mégis, számára mindenekelőtt Isten emberben történő születéséről van szó. Tudni akart róla, nem csupán érezni azt. Csaknem Averroés módjára tesz különbséget 25 Eckhart az emberek két csoportja között: a „durváknek” hinniük kell az isteni születésben, a megvilágosultak tudással bírhatnak róla. Lehetőség szerint minden embernek megvilágosodottá kellene válnia, ezért is prédikált Eckhart németül. Az ember új öntudatát fogalmazta meg, és ebből levonta a vallásra, az ember és Isten viszonyára vonatkozó következtetéseket is. Némileg leegyszerűsítve: Eckhart Istene azt mondja az embernek, „Nem nevezlek benneteket többé szolgáknak, hanem barátaimnak.” A barát egy másik én. Eckhart embere nem nevezi többé „Úr”-nak Istenét. Máiig használatos ez a fordulat a kegyes beszédben, és nem kifogásolja senki. Eckhart ki akarta javítani ezt a kifejezést. Azt akarta, hogy ne kérjünk többé semmit Istentől, mert ezzel Istent az Úr szerepébe helyezzük. A pápai bizottság ezzel szemben ragaszkodott ahhoz, hogy nincsen vallás úr és szolga nélkül.¹² A szeretetben nem lehet többé alá és fölrendeltség, az ember, amennyiben jó, igazságos és igaz, az Isten fia: erre fut ki az összes Krisztusról szóló prédikáció. Az istenfiúságnak ez a felfogása állt az összes ellenvetés kezdetén, melyekkel kapcsolatban Eckhart állást foglalt a soesteri dokumentumban. A pápa ítélete meghozatalakor egyszerű tézisekké vonta össze a kölni feljelentők részletes idézeteit, és elítélte Eckhartnak a jó emberről mint egyszülött istenfiúról vallott felfogását, amit a 9-13-as számú tézisek és a 20-22-es számú mondatok tartalmaztak. A kölni vádlók a tévtanok listáját 14 mondattal kezdték Eckhart *Az isteni vigasztalás könyve* című művéből.¹³ Erről a németül írt könyvről sokáig azt feltételezték, hogy Eckhart 1310-ben írta Ágnes magyar királynő számára, hogy megvigasztalja őt atyja, I. Albert Habsburg király 1308-ban történt meggyilkolása után érzett mély bánatában és gyászában. Kurt Ruh végül a könyvet 1318-ra datálta. Mindenesetre egy érett műről van szó, amely a második párizsi magiszteri év után keletkezett. A mű nyomán a következőképpen foglalják össze Eckhart eszméit:

1. A bölcs és a bölcsesség, az igaz ember és az igazság, az igazságos és az igazságosság, a jó ember és a jóság kölcsönösen egymásra tekintenek (egymásra vonatkoznak) és úgy vannak összekapcsolva, hogy a jóság nem teremtett és nem is alkotott és nem is szült, hanem pusztán szülő, és a jót szüli.¹⁴

2. A jó, amennyiben jó, nem alkotott és nem teremtett, azonban születt: a jóság gyermeke és fia.

3. A jóság a jóság szívéből és legbelsejéből, és csak abból szüli önmagát és mindazt, ami a sajátja, ugyanis: létet, tudást, szeretetet, munkálkodást.

4. A jó ember és a jóság nem mások mint az egy jóság, mégpedig mindenben egyek, kivéve a szülésben és szülöttségben. Mégis a jóság szülése és a jó ember szülött-volta egy és ugyanaz: egy lét és egy élet.¹⁵ [...] És tudnunk kell: a „jó” szó önmagában nem nevez és határoz meg semmi mást, mint a meztelen és tiszta jóságot, nem többet és nem kevesebbet. Mégis a jóság az adományozó. Ha azt mondjuk: „jó ember” ez alatt jóságát értjük, amint az neki adatott, belé ömlött és benne megszületett a születetlen jóságtól. [...] És amit a jó emberről és a jóságról mondtunk, érvényes az igaz emberre és az igazságra, az igazságosra és az igazságosságra, a bölcsre és a bölcsességre, a Fiúistenre és az Atyaistenre, és mindarra, ami Istentől született és aminek nem földi atyja van.¹⁶

„Nem földi atyja van” – ez Eckhartnál azt jelenti, hogy az Isten születése az emberben nem természetes folyamat eredménye. A tiszta meghatározások, mint a „jóság”, „igazság” vagy „igazságosság” nem vezethetőek le földi folyamatokból, de a „lélek legmagasabb erőiből” sem. Ezek a legmagasabb erők jelentik az előfeltételt: Eckhart egyébként ezeket a „legmagasabb erőket”, vagyis az értelmet és az akaratot azokkal a kifejezésekkel írja le, amelyekkel már találkozunk: „keveretlenek”, mindentől „elválasztottak”, nem a térhez és az időhöz igazodnak, „semmivel sem közösek”. Ezek nem a „misztikus” hagyomány kulcsszavai, hanem a filozófiáé, az ész görög elméletére utalnak, mindenekelőtt az Arisztotelészre és Anaxagorasra, ahogy őket Albert és Averroës értelmezi. Mégsem az értelem *hossa létre* Eckhart szerint ezeket a tiszta meghatározásokat (jóság, igazság, igazságosság): ki kell üresítenie magát és meg kell szabadulnia minden tárgytól, el kell oldania magát minden itt-től és ott-tól, le kell vetkőznie minden képet, a saját képét is, s akkor már semmi nem tudja összezavarni, semmi nem tudja elterelni a figyelmét. Ekkor nem „akar” semmi meghatározottat (=határtolat), ekkor már nem előre adott dolgok vagy tekintélyek szerint tájékozódik, hanem élete Isten szabad életévé válik. Az ember nem tekint ekkor már többé „fölfelé”, nem kap már parancsokat. Nem képzei, hogy Isten „alatt” van. Élete az Istenség élete, és ez az élet benne van, még akkor is, ha nem tőle származik. Azonban az ember ezt az életet csak akkor éri el, ha lemond önmagáról, ha már nem keres semmiféle támaszt sem a dolgok között, sem önmagában. Szegényé kell válnia. Ebből egy újabb mondat adódik, amit Eckhart vádlói kifogásoltak:

7. mondat: Egy ilyen ember annyira egy formájú Isten akaratával, hogy mindazt akarja, amit Isten akar, és azon a módon akarja, ahogy Isten. És mivel Isten bizonyos módon akarja, hogy bűnt kövessék el, így nem akarhatom, hogy ne kövessék el bűnt. Így történik meg Isten akarata a földön, vagyis a gonosz-tettekben is.¹⁷

Valamennyi megfontolás összefoglalását adja a

8. mondat: A jó ember, ameddig jó, belép a jóság létének összes tulajdonságába, ami Isten, ahogy önmagában van. És a:

9. mondat: Inkább a maga valójában fogadja be az ember Istent, mialatt nélkülözi, mint amikor befogadja.¹⁸

Ameddig az ember Istent, mint meghatározott, más dolgoktól különböző tárgyat fogja fel, addig nem tulajdonképpen mivoltában fogja fel. Úgy kell felfognia, mint valami nem meghatározottat az összes meghatározott dolog között, szellemileg „szegényen”, s ezzel lép be az ember az istenfiúság összes sajátos tulajdonságába. Eckhart kifogásolt mondatai három elméleti komplexumot egyesítettek és formáltak át: az egyházi szentháromságtant, az arisztotelészi-averroësi ész-elméletet és egy filozófiailag radikalizált szegénységesezményt. A Szentháromságtan szolgál az eckharti tan alapjául, ugyanis a szülés és születés, egyáltalán a fiúság motívumai ebben az összefüggésben jöttek létre. Mégis, ami korábban az Istenség priviligiumának számított – egynek lenni a személyek háromságában – azt Eckhart az emberi élet ismertetőjegyévé tette, amennyiben ez az élet igaz és igazságos. Az Albert és Averroës által közvetített ész-tan az alapja az elválasztottságnak, az idő és tér fölött állásnak, a „semmivel sem közös” létnek – ezek voltak ennek a hagyománynak a kulcsszavai: ismerjük őket Anaxagorasz, Arisztotelész, Averroës és Albert filozófiájából. Azonban az ész elméletét Eckhart az isteni Ige filozófiájával kötötte össze, és ezzel megváltoztatta annak elméleti helyzetét. Hasonlóan vette át a szegénység eszméjét; elvi jelleget adott neki: az embernek, akinek meg kell találnia magában a valódi életet, szükségképpen el kell hagynia minden tárgyat, minden vágyat, minden hagyományos célkitűzést és életformát. A kontemplatív és aktív élet hagyományos felosztása jelentőségét veszítette Eckhart számára. A külső kegyelmi eszközök fontosságát nem vitatta, de másképp értelmezte őket. Az evangélium új filozófiáját dolgozta ki: egyesítette benne mindazt, ami korábban teológiaként, metafizikaként, természetfilozófiaként és etikaként egymástól különválasztva létezett.

Hogyan védte meg Eckhart a kifogásolt mondatokat? Azt nem vitatta, hogy ezek a tanításai. Más mondatokat, melyeket prédikációk pontatlan összefoglalói alapján vetettek a szemére, visszautasított. Azonban *Az isteni vigasztalás könyvének* alap gondolatait „tökéletesen és maradéktalanul igaznak” tartotta.¹⁹

Azonban megadott három feltételt, melyeket figyelembe véve vélte csak tarthatóaknak azokat:

1. Ügyelnünk kell a többször ismétlődő „amennyiben” szóra. Az ember nem minden további nélkül Isten. Az ember Eckhart szerint teremtett: de nem teremtményi és teremtetlen részekből van összerakva, nem teremtetlen lélek-mag halandó öltözet burkában. Azonban az ember, amennyiben bölcs, belép az isteni bölcsesség életébe. Ez az élet nem felosztható: ha Isten ad, önmagát adja, s ha Isten önmagát adja, teljesen átadja magát.

2. A „jó” és a „bölc” melléknevek kizárólag a jóságot és a bölcsességet jelentik, pontos értelemben véve nincsen más jelentésük. Mégis, amikor Istent „jónak” nevezzük, illetve amikor egy embert nevezünk annak, kiütözik a különbség és megváltozik a kifejezés jelentése. A szót ilyenkor, Eckhart

28 kifejezésével élve „analóg” és nem „azonos” („univok”) értelemben használjuk.

3. A legáltalánosabb struktúrákról van szó: minden tevékeny, minden valamit létrehozó létező nem nyugszik addig, amíg a formáját aktívan nem fejezte ki. Ezzel Eckhart még egyszer hangsúlyozta elméletének általános filozófiai magyarázóigényét: a létezés valamennyi formáját át akarta fogni tanaiban.²⁰

Természet és isteni Szentháromság megfelelnek egymásnak: azonban ez egy Eckhart által önkényesen értelmezett háromság: *egy lét mindenben, egy élet mindenben, egy szeretet mindenben*. Az ember fel van véve ebbe a teremtetlen életfolyamba és ennyiben nem teremtett, már egyáltalán nem „alkotott”, hanem a „jóság született gyermeke”, amennyiben jó, igaz és igazságos.

Mindebben a korszak – a képzelethez kötött – istenképének többszörös helyesbítése rejlik. Eckhart Istent pontosan mint igazságot, jóságot és igazságosságot gondolja el. Ha Isten nem az igazságosság volna, annyira sem törődne vele, mint a babszemmel, mondja Eckhart a 6. német prédikációban.²¹ Eckhart számára az első lépést nem Isten népszerű elképzelése és nem is a későskolasztika isteni mindenhatóságról alkotott elgondolása jelentette, hanem az istenkép bizonyos kritériumok szerinti megtisztítása. Meg kell tanulni az „Isten” szót körülírni: egy olyan korban, amelyben a terminológia iskolás megrögzülése ment végbe, Eckhart erre a körülírásra a változatokat ajánlotta. Ha meg akarjuk érteni Eckhartot, meg kell tanulnunk „Isten” helyett valami mást mondani: létet, életet, gondolatot, jóságot, igazságot, bölcsességet, vagy igazságosságot.

Eckhart egyenlővé tette Istent a léttel: ezt a szemére vetették.²² Azonban ő nem hagyott fel ezzel: anélkül, hogy finomított volna felfogásán, levonta ennek a konzekvenciáját: a teremtmény mint olyan, pusztán semmi.²³ Ellenfeleit arra szólította fel, hogy a legfőbb jót végtelennek gondolják el: a végtelent pedig úgy határozta meg, hogy az, amin kívül semmi sincsen.

IV. Új filozófia – a kereszténység új elmélete egy új társadalom számára

Eckhart, akárcsak Ockham, következtetéseket vont le az Arisztotelész és Averroës recepciója során felbukkanó számos új eszméből. Csakhogy Eckhart más kiindulási pontokat választott és más következtetésekre jutott. Ockham megmutatta, hogy hogyan nézhet ki egy konzekvens arisztotelizmus, amely az érzéki egyedi dolgot teszi meg minden megismerés kiindulópontjává. Eckhart megmutatta, hogy mit tartalmaz a végtelenség – nem az arisztotelizmusból származó – gondolata; feltárta az egyedülálló kapcsolatot, ami az igazság,

jóság és igazságosság meghatározásai és az arisztotelészi mintára elgondolt idő fölött álló ész között fennáll; megmutatta, hogy semmi értelme, ha olyan tartalmakra, mint az „igazság” vagy „igazságosság” mint „teremtettekre” tekintünk. Ockhammal ellentétben az emberi nem az ő számára nem számított pusztá absztrakciónak, hanem az egyes ember élete alapjának; 29 etikája annak tudatán nyugszik, hogy az általánost előnyben kell részesíteni a priváttal szemben. Teológiája vagy vallásfilozófiája azt hangsúlyozta, hogy az Isten emberré válása az egész emberi nemre vonatkozik, nem merül ki Jézus egyéniségében. Mindezek, Ockhammal összehasonlítva „régimódi” nézetek voltak, azonban következtetések olyan vonalát húzták meg, amelyek egyes hagyományos nézetek feltételezése mellett nehezen voltak elkerülhetőek. Mégis, a világosság révén, amellyel Eckhart követelte ezeknek a következtetéseknek a levonását, valamint euklidészi módon szigorú, deduktív logikával felépített főműve, az *Opus tripartitum* révén Eckhart Ockham korához tartozik. Ebben a korban a filozófusok már nagyobb következetességgel jártak el, mint 13. századi elődjek, amikor a nyugati gondolkodást új anyagok bősége árasztotta el és gyakran megelégedtek az ágostoni-koraközépkori és a görög-arab motívumok külsődleges összehangolásával. Eckhart bizonyítani akarta a filozófia és a kereszténység összhangját, ragaszkodott ahhoz, hogy Biblia-értelmezésében semmit olyat ne hozzon szóba, ami ne volna megalapozva már előzetesen filozófiai érvekkel. Ezáltal Eckhart mind a filozófiát mind a kereszténységet megváltoztatta. A filozófiában kifejlesztette a tulajdonképpeni elsőbbség tanát, ami az első meghatározásokat, mint amilyen a „lét”, „igazság”, „jószág”, „igazságosság” illeti meg; megmutatta, hogy mennyire hamis az ilyen jellegű tartalmakat olyan *tulajdonságokként elgondolni*, amelyek egy adott dologhoz tapadnak. Az első meghatározások segítségével magyarázta azt, amit „Istennek” hívunk; az arisztotelészi-averroësi „szellem”, különösen az „ész” elméletének a segítségével megmutatta az így elgondolt „Isten” intim kapcsolatát az emberi „lélekkel”. Így fejlesztette ki a lélekben történő isteni születés filozófiáját. Hüen akarta felfogni a kereszténységet, azonban megváltoztatta azt. Eltolta az érdeklődés centrumából a hierarchikus közvetítéseket és előnyben részesítette a szimbolikus magyarázatokat a mágikus gyakorlatokkal szemben. A külső szokások, szertartások és dogmatikus fordulatok a számára vagy semmiségek vagy a következetes gondolkodás által megragadott igazság pusztá képei voltak.

A külső művet leértékelte az etikai akarattal szemben. Ennek során hasonló ellenállásra talált, mint Abélard. A „jó” ember Eckhart szerint a munkálkodás kedvéért munkálkodik: Eckhart etikája elutasít minden konvencionális szempontot és pusztán célra irányuló gondolkodást. A „művek” relativizálása zavarta az élet klerikális ellenőrzését, ez többször visszatért a vizsgálóbizottság

vádjaiban, s a pápai elítélő bullában négy mondat szintén erre vonatkozott.²⁴ Már Abélard érületetikája is feltűnést keltett, az etika eckharti átértékelése pedig egyenesen botrányos volt. Nem csak azért, mert elért a prédikáló testvérek igazhitűségük miatt dicsért rendjéhez, hanem azért is, mert elért új néprétegeket, a laikusokat és a nőket is. Eckhart belátásai, melyeket új nyelven és új társadalmi rétegek számára adott elő, kihívást jelentettek: az ember „nemes” többé már nem születése szerint volt, hanem akarati és szellemi tevékenysége szerint. Eckhart kortársa, Dante szintén a feudális nemes-fogalom átértékelésén dolgozott, annak polgári-általános emberi elsajátításán. A késő 14. század parasztfelkeléseiben a felkelők olyan dalokat énekeltek, amelyekben a „nemes” szó vonatkozhatott az egyszerű emberre is. Ez persze nem pont ugyanaz volt, amit Eckhart értett a szó alatt, azonban Eckhart a városi polgárságnak a kereszténység olyan értelmezését nyújtotta, amelyben az önmagát öntudatosan viszonláthatta. A keresztény élet nem külső előírások betartását jelentette többé, és nem is a túlvilági bér megvásárlását földi nélkülözések árán. Az égi és földi hierarchia elképzelése kiszorult a tudatosság középpontjából, ha formálisan nem is vetették el. A nők azt hallhatták, hogy Isten Évát Ádám oldalából teremtette, azért, hogy a nő hasonló legyen a férfihoz, ne álljon se alatta, se fölötte. A középkor üdvöt hozó gyakorlatainak sokasága – zárandoklatok, körmenetek, misehallgatások – jelentéktelenné váltak Isten lélekben való jelenlétéhez képest.

Eckhart prédikációinak gondolatait azokban a filozófiai összefüggésekben kell elgondolni, amelyben Eckhart ezeket a prédikációkban is kidolgozta: a „teológiai” és „misztikus” tartalmak elválasztása megcsönkítja gondolatait. Nem szabad ezeket beleömleszteni egy „misztikus” áramlatba, mert ezzel egységüket veszítjük el. Azonban van egy műalkotás, amellyel gondolatban kapcsolatba hozhatjuk (nem pedig okozatilag összekapcsolhatjuk): a Wiesenkirche Soestben.²⁵ Mivel építésének kezdetét újabban 1313-ra teszik, időben is Eckhart közelébe kerül – a templom olyan társadalmi réteg számára épült, amelynek Eckhart is prédikált: egy terjeszkedő, nemzetközi kereskedőváros polgárságának. A templom térfelfogásában már nincsen többé elől és felül hierarchikusan kijelölt helye a klérusnak, nincsen benne kriptá, ami a vallást a korábbi évszázadok sír- és relikviakultuszához kötné. A pap ugyanazon (vagy csaknem ugyanazon) a szinten áll mint a hitközösség tagjai. A tér minden pontja egyként középpont. Isten már nem titokzatos sötétben, vagy a papság érthetetlen gesztusaiban él – hanem jelen van a hitközösség tagjaiban.

Ez a templomépület nem a weszfáliai építészeti törzs autochton sarja, hanem a nemzetközi gótikával mutat rokon vonásokat: előképeivel a Rajna-vidéken, még inkább Franciaországban találkozhatott a templom építész. Ebben is megfelel Eckhart gondolkodásának, amelyben összeolvadt Ágoston és Arisztotelész, Averroës és a kölni hagyomány, és ami a párizsi egyetem intellektuális olvasztótégléje felé tájékozódott, ahol Eckhart négy évig magiszterként tanított.

Eredetiség, radikális egyszerűsége törekvés, koncentráció a jelenvaló Istenre – ez jellemzi a Wiesenkirchét, ez jellemzi Eckhartot. Mindkettő új hang nemzetközi összefüggésben, nem északi különködés, sem gondolat nélküli östermészet, már egyáltalán nem „németeskedés”, hanem új Isten egy új közösség számára.

31

(Fordította: Isztray Simon)

- ¹ Lásd ehhez Kurt Flasch: Dietrich von Freiberg. Philosophie, Theologie, Naturforschung um 1300, Frankfurt/M. 2007; Loris Sturlese: Homo divinus. Philosophische Projekte in Deutschland von Meister Eckhart bis Heinrich Seuse, Stuttgart, 2007.
- ² Könyve előző, Ockhammal foglalkozó fejezetére céloz itt Kurt Flasch. Kampfplätze der Philosophie, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 2009, 193-211.
- ³ Johannes XXII., In agro dominico, LW V, 599, 93-94. – Eckhart mestert és a per aktáit a latin nyelvű művek (LW) és az német nyelvű művek (DW) stuttgarti, 1936-os kiadása alapján idézem.
- ⁴ J. Koch: Neue Aktenstücke zu dem gegen Wilhelm Ockham in Avignon geführten Prozess, in: Recherches de théologie ancienne et médiévale, 8 (1936), 169.
- ⁵ Eckhart: Processus Coloniensis I n. 36-40 LW V 212. és II n. 2, LW V n. 2, 319, 2-3.
- ⁶ Ockham Eckhartról tett kijelentései a következő művekben találhatóak: Tractatus contra Benedictum IV c. 4., Opera politica 3, ed. H. S. Offler, Manchester, 1956, 251. és Dialogus de potestate papae et imperatoris III tr. 2 1.2 c. 8., valamint Goldhastnál: Monarchia Sacri Romani Imperii II, Frankfurt/M. 1614, 909. Lásd még: LW V Processus Nr. 60. 590-592.
- ⁷ Megjelent az LW V-ben, 568-590.
- ⁸ Vesd össze: Acta Eckardiana, Nr. 63. LW V, 594.
- ⁹ Borbély Gábor fordítása. Eckhart: In Ioannem n. 2, LW III n. 4, 4-6. Lásd még ehhez: Kurt Flasch: Die Intention Meister Eckharts, in: Sprache und Begriff, Festschrift Bruno Liebrucks, Meisenheim am Glan, 1974, 292-318. Valamint Burkhard Mojsisch: Meister Eckhart, Analogie, Univozität und Einheit, Hamburg, 1983.
- ¹⁰ A „trinitás-filozófia” kifejezés pontosan a tomista szemlélettől való eltérést jelöli, és Eckhart és Cusanus megértéséhez elengedhetetlen. Mi más mint a „trinitás-filozófia” fogalmazhatja meg a következő mondatokat (Eckhart: In Ioannem n. 160, LW III 131-132.): propter hoc restat ostendere ex naturalibus, per naturalia et in naturalibus quid in divinis et praecipue in deo necessarium est dicere et fateri patrem, filium et spiritum sanctum?
- ¹¹ Eckhart: Buch der göttlichen Tröstung, c 1. DW V 11. 21. sor.
- ¹² Votum Theologorum Avenionensium, art. 16 n. 64, LW V 579.: Eretnek dolog az Istenhez való viszonyban az úr és szolgálja kifejezéseket vitatni.
- ¹³ Processus Coloniensis I nn. 1-21, LW V, 198-208.
- ¹⁴ Eckhart: Processus Coloniensis I n. 2, LW V, 198, 6-13. A középelnémet szöveg: DW V, 9.
- ¹⁵ DW V, 9.
- ¹⁶ DW V, 10.
- ¹⁷ Acta Eckardiana, Proc. Colon. I n. 12 LW V 203. Erre reagál a 14. mondat a pápai bullában, ami elítéli Eckhartot, LW V 598. 56-59.
- ¹⁸ Acta Eckardiana, Proc. Colon. I n. 13 LW V 203. A vádirat 8. mondata és a pápai elítélő bulla 13. mondata kapcsolódik ehhez. LW V 598. 53-56.
- ¹⁹ Eckhart: Responsio ad articulos extractos de libro ‘Benedictus’, Proc. Colon. I n. 87 LW V 280.
- ²⁰ Eckhart: Responsio ad articulos sibi impositos I n. 81-84 LW V 277-279.
- ²¹ Eckhart: predigt 6, DW I 103, 1-4.
- ²² Processus contra mag. Eckardum, Proc. Colon. I n. 36-40 LW V 212.
- ²³ Proc Colon. I n. 117 LW V 289.
- ²⁴ Az „In agro dominico” nevű bullában a 16-19. mondatok. LW V 598-599.
- ²⁵ Ehhez lásd: Richard Hoppe-Sailer: Die Kirche St. Maria zur Wiese in Soest. Bochumer Schriften zur Kunstgeschichte, Bd. 2. Frankfurt/M.-Bern, 1983.

Új Forrás 2016/10 – Kurt Flasch: Az őrdög magja vagy az istenfiúság filozófiája? – Eckhart mester az inkvizíció előtt